

УДК 811.161.3

Ю. А. Петрушэўская

**ПАРАЎНАЛЬНА-ГІСТАРЫЧНЫ АНАЛІЗ ПРЫКАЗАК
І ВЫЯЎЛЕННЕ ІНШАМОЎНЫХ АДЗІНАК
У ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫМ ФОНДЗЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ**

В статье рассматриваются возможности применения сравнительно-исторического метода при анализе иноязычного происхождения пословиц, которые употребляются в современном белорусском языке.

The article examines the possibility of applying comparative historical method in the analysis of foreign origin of proverbs, which are used in the modern Belarusian language.

Ключевые слова: белорусский язык, пословица, паремиологический фонд, сравнительно-исторический метод.

Key words: Belarusian, proverbs, paremiological stock, comparative historical method.

Параўнальна-гістарычны аналіз парэміялагічных адзінак беларускай мовы і роднасных ёй моў (як блізкіх, так і далёкіх) спецыяльна ніколі не праводзіўся, аднак пры этымалагічных тлумачэннях паходжання прыказак парэміялагі і фразеалагі энзадычна звяртаюцца да параўнальна-гістарычнага метаду.

Гістарычныя парэміялагічныя паралелі згадвае яшчэ І.І. Насовіч у сваім выданні “Сборникъ бѣлорусскихъ пословицъ” (1874), напр.: “Кому за штуку прымуць, а другому за тое-жъ шкуру знимуць. Quod licet Iovi, non licet bovi” [6, с. 67]; “Кривого дзерава не выпрамяш, Еккл. Гл. 1, ст. 15” [6, с. 69]; Латво приходзиць, латво и сходзиць. Male parta male dilabuntur” [Насовічъ 1874, с. 72]; “Рыжаго, а кривого (косоглазаго или одноокаго) бойся, якъ пса злого. Cave, quem natura notavit” [6, с. 145] і да т. п.

Элементы параўнальна-гістарычнага аналізу прыказак пры вывучэнні іх паходжання (звычайна ў выглядзе параўнання беларускіх прыказак з іх эквівалентамі з блізка- і далёкароднасных моў) сустракаюцца ў Я.А. Ляцкага, М. Федароўскага, А.С. Аксамітава, Ф.М. Янкоўскага, І.Я. Лепешава і іншых парэміялагаў і фразеолагаў.

Паказальна, што параўнальна-гістарычны метаду не выкарыстоўваецца ў “Этымалагічным слоўніку прыказак” І.Я. Лепешава (2014) пры вызначэнні паходжання парэміялагічных адзінак, якія былі запазычаны ў беларускую мову з іншых роднасных моў. Аўтар карыстаецца фармулёўкамі “агульная для ўсходнеславянскіх моў”, “агульная для беларускай і рускай моў”, “агульная для беларускай і польскай моў”, “агульная для беларускай і ўкраінскай моў” і да т. п., якія прыдатны для таго, каб акрэсліць моўны арэал ужывання прыказкі (і ў сінхраніі, і ў дыяхраніі), але мала інфарматыўныя ў адносінах да вызначэння яе паходжання. Трэба заўважыць, што такога кшталту фармулёўкі выкарыстоўваюцца ў слоўніку і ў тых выпадках, калі паходжанне прыказкі відавочна не ўласна беларускае.

Так, прыказка *Не ўсё (не заўсёды) кату масленіца <прыйдзе і Вялікі пост>* у этымалагічным слоўніку прыказак І.Я. Лепешава вызначаецца як “агульная для ўсходнеславянскіх, польскай (*Nie zawsze kotowi zapusty*) і некаторых іншых славянскіх моў” [4, с. 91]. Аднак у ніводнай са славянскіх моў, акрамя рускай, беларускай і ўкраінскай, не ўжываецца гэтая прыказка [2, с. 76–77]. У рускай мове яна фіксуецца раней за іншыя мовы – у шматлікіх зборніках і слоўніках XVIII стагоддзя [5, с. 444]. У беларускай

літаратурнай мове прыказка не фіксуецца раней за пачатак XX стагоддзя [3, с. 389]. Кампанент *Вялікі пост* (як і структурная частка прыказкі з гэтым элементам) не мае варыянтаў у рускай мове, а ў беларускай мове мае два нацыянальна маркіраваныя варыянты, якія фіксуюцца ў XIX стагоддзі – *Не ўсё кату масленіца, будуць і загавіны і Не заўсёды кату масленіца, бываюць і запускі* [7, т. 2, с. 169]. Да таго ж у беларускай мове (як і ў многіх іншых славянскіх мовах) існуе эквівалентная (сінанімічная) прыказкавая адзінка ўласнага паходжання – *Не заўсягды, як на дзяды* [7, т. 2, с. 170]. Гэта можа сведчыць аб тым, што, прыказка *Не ўсё (не заўсёды) кату масленіца <прыйдзе і Вялікі пост>* узнікла ў рускай мове, адкуль трапіла ў беларускую і ўкраінскую мовы.

Параўнальна-гістарычны аналіз прыказак дазваляе больш дакладна акрэсліць паходжане многіх парэміялагічных адзінак, якія функцыянуюць у сучаснай беларускай мове і ўспрымаюцца яе носьбітамі і даследчыкамі як уласна беларускія.

Так, прыказка *Аржаная каша сама сябе хваліць* вызначаецца ў “Этымалагічным слоўніку прыказак” (2014), як “уласна беларуская” прыказка “з нерэальным вобразам у яе аснове, а яе суб’ект (з азначэннем “аржаная”) іраічна абазначае не лепшы гатунак сярца іншых відаў кашы (грэчневай, рысавай і г. д.)” [4, с. 21]. Гэта прыказка ўпершыню зафіксавана ў беларускай мове ў зборніку І.І. Насовіча (1874) [6, с. 3]. Аднак у рускай мове, паводле парэміяграфічных крыніц XVIII – XIX стагоддзяў, ужываліся прыказкі *Всякая каша сама сябя хвалит, Гречневая каша сама сябя хвалит, Овсяная каша сама сябя хвалит, Ржаная каша сама сябя хвалит, Ячменная каша сама сябя хвалит* і іх шматлікія варыянты, многія з якіх дагэтуль ужываюцца ў рускай мове [5, с. 403]. У беларускай мове прыказкавы варыянт *Грэцкая каша сама сябе хваліць* фіксуецца толькі ў другой палове XX стагоддзя [7, т. 2, с. 338], што ярка паказвае на рускамоўнае паходжанне прыказкі *Аржаная (грэцкая) каша сама сябе хваліць* і на яе агульны з рускай мовай арэал функцыянавання ў цяперашні час.

Зварот да параўнальна-гістарычнага метаду дапаможа пазбегнуць недакладнасцей і ў вызначэнні сапраўднай іншамоўнай крыніцы прыказак, якія ужываюцца ў беларускай мове мове і маюць шматлікія аналагі ў розных (найперш роднасных у адносінах да беларускай) мовах свету.

Так, прыказка *Канец – дзелу вянец* вызначаецца ў этымалагічным слоўніку І.Я. Лепшава як адзінка, што “ужываецца ў розных мовах свету” і “склалася на аснове лацінскага выслоўя *Finis coronat opus* (літаральна “Канец увенчвае справу (дзела)”)” [4, с. 62]. Аднак цалкам відавочна, што гэта запазычанне з рускай мовы *Конец – делу венец*, паколькі, па-першае, у складзе беларускай прыказкі ўжываецца русізм *дзела*, а па-другое, са-

мае галоўнае, наўрад мэтазгодна лічыць гістарычныя кантакты беларускай і лацінскай моў прадуктыўнымі (непасрэднымі) у сферы парэміялогіі, прынамсі да пачатку XX стагоддзя (з прычыны таго, што беларускія прыказкі ўжываліся пераважна ў вуснай гутарковай мове, а лацінскія – пераважна ў кніжным пісьмовым маўленні).

На вялікі жаль, на сённяшні дзень уласна гістарычныя даследаванні беларускіх прыказак адзінаквыя [1; 8], таму адной з актуальных праблем сучаснай беларускай парэміялогіі як аднаго з адгалінаванняў мовазнаўства з’яўляецца правядзенне дыяхранічнага аналізу (у тым ліку і ў параўнальна-гістарычным плане) прыказак, якія ўжываюцца ў беларускай мове.

Літаратура

1. *Іваню, Я. Я.* Беларускія прыказкі ў «Proverbiolum Polonicorum» (1618) Саламона Рысінскага / Я. Я. Іваню // Край = Kraj. – 2003. – № 1–2 (9-10). – С. 158–170.
2. *Котова, М. Ю.* Русско-славянский словарь пословиц с английскими соответствиями / М. Ю. Котова. – Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 2000. – 360 с.
3. *Лепешаў, І. Я.* Тлумачальны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Гродна : ГрДУ, 2011. – 695 с.
4. *Лепешаў, І. Я.* Этымалагічны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Вышэйшая школа, 2014. – 141 с.
5. *Мокиенко, В. М.* Большой словарь русских пословиц / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, Е. К. Николаева. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2010. – 1024 с.
6. *Носович, И. И.* Сборник белорусских пословиц / И. И. Носович. – Санкт-Петербург : Типография Императорской Академии Наук, 1874. – VI, 232, 18 с.
7. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / склад. М. Я. Грынблат. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 559 с. ; Кн. 2. – 616 с.
8. *Свістунова, М.* Прыказкі ў старабеларускіх палемічных творах / М. Свістунова // Фалькларыстычныя даследаванні: Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі : зб. навук. артыкулаў / пад рэд. Т. А. Марозовай, В. В. Прыемка. – Мінск : Бестпринт, 2006. – Вып. 3. – С. 83–88.